IMPACT FACTOR 5.473(SJIF)
UPA NATIONAL E-JOURNAL
Interdisciplinary Peer-Reviewed Journal
ISSN 2455-4375

सामाजिक उद्योजकते(Social entrepreneurship) सोबत सामाजिक बदलांचा (Social Changes)

डॉ. दिगंबर भाऊराव टुले
सहा. प्राध्यापक
(विभाग प्रमुख- मानव संसाधन विभाग)
तिरपुडे समाजकार्य महाविद्यालय नागपूर
Mail Id - digambarnagpur@gmail.com
Mob. No. 7385763482

सारांश:

सामाजिक उद्योजकता - सहकार चळवळीतून जन्मलेली एक सामाजिक चळवळ आहे. सामाजिक उद्योजकता १९८० ते १९९० च्या दशकामध्ये सामाजिक उद्योजगता हि संकल्पना उदयास आली. सामाजिक उद्योगाच्या या विविध उपक्रमांना परोपकारी कृती म्हटल्या गेली. जगात सामाजिक उद्योगाला चालना देण्यासाठी ना-नफा तत्वावर काम करणाऱ्या अनेक संस्था आहेत. सामाजिक उत्पन्नातील असमानता कमी करण्यासाठी सामाजिक उद्योजकाता महत्वाची भुमिका बजावते. स्थानिक सामाजिक उद्योजक सामाजिक परिवर्तन आणण्यासाठी, शाश्वत विकासासाठी काम करीत असते. स्थानिक गरजा, नाविन्यता, स्थानिक कला कौश्यल्याचा वापर आणि बाजाराची गरज यांचा मेळ घालण्याचा प्रयत्न केला जातोय. त्यामुळे नवीन शाश्वत मोडेल्स तयार होण्यास मदत होते. सामाजिक नाविन्यता (इनोव्हेशन) सामाजिक परिणाम घडवून आणण्यास मदत करीत असतात. उप्तदाने तयार करणे, मार्केटिंग करणे, उत्पन्नामध्ये वाढ करणे याचे मोडेल्स सामाजिक उद्योजगताच्या माद्यमातून तयार होतात. सामाजिक उद्योजगता हा व्यक्ती, गट, विविध सामाजिक समूह यांचा विकसित मार्ग आहे, ज्यामध्ये सामाजिक, सांस्कृतिक आणि पर्यावरणीय समस्यावर उपाय करीत असतात. एक समान उद्दिष्टे असणारे गट एकत्र काम करीत असतात. सामाजिक उद्योजकता 'ना-नफा' तत्वावर काम करीत असतात. समाजाला परत देण्यासाठी सामाजिक उद्योगाची निर्मिती होते आणि या मुळे समाजात सामाजिक उद्योगामुळे सकारात्मक वातावरण तयार होण्यास मदत होते. विविध समस्या जसे, दारिद्र निर्मुलन, आरोग्य आणि शिक्षण सुविधा, सामुदायिक सुविधा, रोजगार कौशल्य इ. कमी करण्यासाठी सामाजिक उद्योजग काम करीत असतात. प्रस्तुत लेखामध्ये सामाजिक उद्योजकते सोबत सामाजिक बदलांचा अभ्यास केलेला आहे.

मुख्य शब्द : सामाजिक उद्योजकता, सामाजिक बदल, ना-नफा सामाजिक उद्योजक, रोजगार निर्मिती, शाश्वात विकास.

प्रस्तावना :

उद्योजकता ही एक अशी क्रिया आहे जी त्याचे प्राथमिक उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी व्यवसाय प्रतिभूती / मॉडेलवर कार्य करते. 21 व्या शतकाच्या सुरुवातीच्या दशकात व्यवसाय जगतातील सर्वात सकारात्मक

घडामोडींपैकी एक म्हणजे सामाजिक उद्दिष्टाशी एकत्रित केलेल्या उद्योजक कार्यप्रणाली स्थापन करणे, ती म्हणजे सामाजिक उद्योजकता. सामाजिक उद्योजकता या शब्दाचा वापर अधिक लोकप्रिय होत आहे. सामाजिक उद्योजक याचा अर्थ वेगवेगळ्या भौगोलिक क्षेत्रातील लोकांसाठी वेगवेगळा राहू शकतो.

सामाजिक उद्योजकता हे गुंतवणुकीवर आर्थिक आणि सामाजिक परतावा मिळवण्यासाठीचा प्रयत्न आहे. सामाजिक उद्योजकतेचे शिक्षण, दारिद्र्य, आरोग्य, स्वस्त घरे इ. मधील विद्यमान सामाजिक समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी एक सामाजिक ध्येय असते जे प्रामुख्याने गरिबीत जगणाऱ्यांच्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी काम करते. व्यवसाय उद्योजकतेचे प्राथमिक उद्दिष्ट नफा हे आहे, परंतु सामाजिक उद्योजकतेचे प्राथमिक उद्दिष्ट हे त्याचे सामाजिक ध्येय आहे. व्यवसाय उद्योजकतेचे भागधारक हे त्यांचे भागधारक आणि ग्राहक असतात तर सामाजिक उद्योजकतेसाठी, ग्राहकांसह सर्व स्तरांवर लोकांचा सहभाग हा भागधारक असतो. व्यवसाय उद्योजकतेमध्ये नफा हा भागधारकांना जास्तीत जास्त आर्थिक परतावा देण्यासाठी वापरला जातो, परंतु सामाजिक उद्योजकतेमध्ये त्याचा उपयोग उपक्रमाचा विस्तार करण्यासाठी आणि गरज असलेल्या अधिक लोकांपर्यंत पोहोचण्यासाठी करण्यात येतो. सामाजिक उद्योजकता समाजाच्या फायद्यासाठी व्यावहारिक, नाविन्यपूर्ण आणि टिकाऊ दृष्टीकोन तयार करते, ज्यामध्ये उपेक्षित आणि सामाजिक आर्थिकदृष्ट्या वंचित लोकांवर अधिक भर दिला जातो. सामाजिक उद्योजक आरोग्य, शिक्षण, पर्यावरण आणि एंटरप्राइझ डेव्हलपमेंटसह परंतु मर्यादित नसलेल्या सर्व विविध क्षेत्रांमध्ये आणि क्षेत्रांमध्ये परिवर्तनशील बदल घडवून आनाण्याचा प्रयत्न करीत असतात, तसेच उद्योजकीय सर्जनशीलता, व्यवसाय पद्धती आणि पारंपारिक पद्धतींवर मात करण्याच्या धैर्याने त्यांचे सामाजिक ध्येय पूर्ण करतात.

विकसनशील तसेच विकसित देशांमध्ये सामाजिक उद्योजकता ही एक मोठी घटना आहे. या आधारावर व्यवसाय गरिबांचे जीवन सुधारणाकरून नफा सुद्धा मिळवितात. जागात सर्वत्र सामाजिक उद्योजकतेला प्रोत्साहन मिळत आहे. जगातील विकासामधील मोठ्या आव्हानांना उपाय शोधत सामाजिक उद्योजकांनी लक्ष वेधून घेतले आहे. भारतात, सामाजिक उद्योजगता मोठ्या प्रमाणावर वाढत आहे आणि याची राष्ट्रीय पातळीवर नोंद घेतल्या जात आहे, तसेच याच्या समर्थनार्थ मजबूत यंत्रणा तयार होत आहे.

भारतामध्ये सामाजिक उद्योजकता मोठ्या प्रमाणावर वाढत चाललेली आहे. भारत हा विकसनशील देश असून भारतात अनेक सामाजिक उपक्रमाची गरज आहे. सध्याच्या जागतिक अर्थव्यवस्थेने भारताला बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचे केंद्र बनवले आहे आणि लोकांमधील उत्पन्नातील अंतर वाढले आहे. याचा फायदा श्रीमंतांना सर्वात श्रीमंत बनण्यासाठी आणि नव्याने निर्माण झालेला मध्यमवर्ग बनण्यासाठी होतो आणि राहणीमानाच्या वाढत्या खर्चामुळे गरीब वर्ग सर्वात गरीब राहतो. भारतामध्ये युवाशक्ती मोठ्या प्रमाणावर आहे. काम करणारी लोकसंख्या जास्त असून दारिद्र्य रेषे खालील संख्या मोठ्या प्रमाणावर आहे. भारतामध्ये आरोग्य, शिक्षण यासारख्या मूलभूत गरजांचाही लाभ मिळत नाही आणि मोठ्या प्रमाणावर असणारी बेरोजगारी आणि निरक्षरतेने ग्रस्त आहेत.

सरकार आणि गैर-सरकारी संस्था वेगवेगळ्या प्रमाणात गरिबी निर्मुलन, कौशल्य विकास उपक्रम राबविण्याचा प्रयत्न करीत आहे. विशाल लोकसंख्या आणि त्यांच्या सामाजिक, आर्थिक आणि इतर समसेच्या तुलनेत हस्तक्षेप कमी दिसून येतो. भारतीय लोकांच्या समस्या सोडविण्यासाठी केवळ सरकारी आणि गैर-सरकारी यांच्या या प्रयत्नांमुळे विद्यमान गरिबी, बेरोजगारीचे अंतर कमी होणार नाही, त्यासाठी सामाजिक उद्योजकता म्हणजेच मिशन-आधारित दृष्टिकोनाची गरज आहे.

गरिबी, निरक्षरता, आजारी आरोग्य, मानवी हक्कांचे उल्लंघन, अपंगत्व, पर्यावरणीय नुकसान आणि भ्रष्टाचार इत्यादी सामाजिक समस्यांना तोंड देण्याच्या उद्देशाने जगभरातील नागरिकांनी अनेक भागधारकांसह विविध सहयोगी प्रक्रियेत गुंतलेले आहेत, जसे की, सरकार, खाजगी संस्था आणि समुदाय आधारित संस्था, निधी उभारणारे इ.अशी एक प्रक्रिया सामाजिक उद्योजकतेची आहे.

सामाजिक उद्योजकता ही सामाजिक चळवळ आणि व्यवसाय म्हणून या संदर्भात 'सामाजिक उद्योजकता', असे संबोधले जाते. सामाजिक उद्योजकता व्यावसायिक उद्योजकतेच्या भावनेने प्रेरित हे ज्यामुळे सामाजिक संपत्ती वाढवण्याच्या संधीं घेता येतात. सामाजिक उद्योजक हे सामाजिक समस्यांना तोंड देण्यासाठी ध्येय असलेला समूह आहे. सामाजिक उद्योजक, चळवळ साकार करण्याच्या प्रयत्नात असतात, तो पर्यंत ते त्यांच्या कल्पना प्रत्यक्षात आणू शकत नाहीत तोपर्यंत ते काम करीत असतात.

अध्ययन पद्धती :

संशोधनाचे उद्देश :

- सामाजिक उद्योजकतेचा इतिहास अभ्यासाने.
- सामाजिक उद्योजकतेचा सामाजिक बदलावर होणाऱ्या परिणामाची तपासणी कारणे.

प्रस्तुत संशोधन लेखासाठी दुय्यम साधनांचा वापर करण्यात आला आहे. वेबसाईट, संशोधन लेख, सरकारी अहवाल, एन जी ओ चे अहवालाचा वापर करण्यात आला.

सामाजिक उद्योजकताची संकल्पना :

उद्योजकता ही आर्थिक संकल्पना आहे. उद्योजाकतेचे संदर्भ काळानुसार बदलत गेलेले दिसून येते. उद्योजाकता हा शब्द फ्रेंच भाषेतून आलेला आहे, त्याच अर्थ बदलने, स्वीकार कारणे, शोधणे आणि अंगीभूत कारणे असा होतो.

दिग्गीग्स यांच्या मते, ‘उद्योजाकता हे गुंतवणूक आणि व्यवसायाची संधी शोधणे, उत्पादनाचे नवीन प्रक्रिया सुरु करण्याच्या उद्देशाने उपक्रमाला संघटीत कारणे, भादावालाची उभारणी कारणे, कामगार कामावर लावणे, कच्च्या मालाची व्यवस्था कारणे, उपक्रमाकरिता जागा शोधणे, नवीन तंत्र आणि वस्तूंची ओळख करणे, उपक्रमाचे व्यवहार व्यवस्थित चालावे म्हणून वरिष्ठ व्यवस्थापकाची नियुक्ती कारणे हा आहे.

जेफरी टीमन्स यांच्या मते, ‘उद्योजाकता म्हणजे प्रत्यक्षात कोणतीही अनुकुलता नसताना काहीतरी उत्पन्न करण्याची व निर्माण करण्याची क्षमता होय.’

एकंदरीत उद्योजाकता म्हणजे नाविन्यपूर्णता होय. ज्यामुळे नवीन प्रयोग, उत्पदाकता वाढविण्यासाठी, आहे त्या स्थितीत बदल घडविण्यासाठी केलेला प्रयोग होय.

सामाजिक उद्योजकता समाजातील आर्थिक आणि सामाजिक बदलासाठी काम करते. ‘सामाजिक बदलाची गरज म्हणून सामाजिक उद्योजकतेची निर्मिती झाली असे म्हणता येईल.’

सामाजिक उद्योजक समूह असा असतो की, जो समाज-आधारित समस्या सोडवण्याची क्षमता असलेल्या नवीन अनुप्रयोगांचा पाठपुरावा करतो. या व्यक्ती किंवा समूह त्यांच्या पुढाकारातून समाजात सकारात्मक बदल घडवण्यासाठी जोखीम पत्करण्यास आणि प्रयत्न करण्यास तयार असतात. सामाजिक उद्योजकांचा असा विश्वास

असू शकतो इतरांना मदत करण्याचा आणि जगामध्ये बदल घडवून आणण्याचा एक मार्ग आहे.

"सामाजिक उद्योजकता" या शब्दामध्येच "उद्योजकता" हा शब्द आहे ज्याचा अर्थ असा आहे की ती उद्योजकते पेक्षा पूर्णपणे वेगळी नाही, ती उद्योजकता करण्याचा एक संकरित प्रकार आहे. Alvord, Brown & Letts (2004) सामाजिक उद्योजकता तात्काळ सामाजिक समस्यांवर नाविन्यपूर्ण उपाय तयार करते आणि शाश्वत सामाजिक परिवर्तनासाठी कल्पना, क्षमता, संसाधने आणि सामाजिक व्यवस्था एकत्रित करते.Mort, Weerawardena & Carnegic (2002)

सामाजिक उद्योजकतेची व्याख्या एक बहुआयामी रचना म्हणून करते. ज्यामध्ये सामाजिक ध्येय साध्य करण्यासाठी उद्योजकीय सद्गुण वर्तनाची अभिव्यक्ती, नैतिक पार्श्वभूमीवर उद्देश आणि कृतीची सुसंगत ऐक्य, सामाजिक मूल्य ओळखण्याची क्षमता आणि संधी निर्माण करते. तसेच नाविन्यपूर्णता, सक्रियता आणि जोखीम घेण्याची प्रमुख निर्णय घेण्याची वैशिष्ट्ये सामाजिक उद्योजकतेची आहे.

गरिबी, आजारपण, निरक्षरता, पर्यावरणाचा नाश, मानवी हक्कांचे उल्लंघन आणि भ्रष्टाचार, अनेकांचे जीवन चांगले बनवण्यासाठीचा प्रयत्न म्हणजे सामाजिक उद्योजकता होय. एक प्रकारे, सामाजिक उद्योजकतेचा हेतू समाजाच्या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी सक्षम बनवण्याचा आहे. विशेषत: सामाजिक उद्योजकता ही परंपरागत उद्योजकतेपेक्षा वेगळी आहे, करण सामाजिक उपक्रमाचे प्राथमिक उद्दिष्ट सामाजिक समस्या सोडविणे आणि गरजा पूर्ण करण्यासाठी प्रयत्न कारणे आहे. पारंपारिक उद्योजकतेचे ध्येय सामाजिक समस्या सोडविण्याशी संबंधित नाही तर ते केवळ नफा-उद्देशावर केंद्रित आहे. सामाजिक उद्योजकता सामाजिक फायद्यासाठी काम करते.

- सामाजिक उद्योजकता उपक्रम हा व्यवसाय करण्याचा एक गतिशील आणि प्रेरणादायी मार्ग आहे. सामाजिक उपक्रम हे नाविन्यपूर्ण, स्वतंत्र व्यवसाय आहेत जे विशिष्ट सामाजिक किंवा पर्यावरणीय मिशन पूर्ण करण्यासाठी अस्तित्वात आलेले आहे.
- सामाजिक उद्योजकता उपक्रम ही एक संस्था आहे जी बाह्य भागधारकांसाठी जास्तीत जास्त नफा मिळवण्या ऐवजी मानवी आणि पर्यावरणीय कल्याणामध्ये जास्तीत जास्त सुधारणा करण्यासाठी व्यावसायिक धोरणे लागू करते. ही मुख्यत: सामाजिक उद्दिष्टे असलेली एक संस्था आहे ज्याचे अधिशेष भागधारक आणि मालकांना जास्तीत जास्त नफा मिळविण्याच्या गरजेने प्रेरित न होता व्यवसाय किंवा समुदायामध्ये त्या उद्देशाने मुख्यतः पुनर्गुंतवणूक केली जाते.
- “सामाजिक उपक्रम हा असा व्यवसाय आहे जो सामाजिक आणि पर्यावरणीय उद्देशाने व्यापार करतो आणि 'सामाजिक ध्येय' ची स्पष्ट जाणीव असते. सामाजिक उद्योग वस्तू किंवा सेवांच्या विक्रीद्वारे बहुतेक किंवा सर्व समाजातील गरजूंसाठी उत्पन्न मिळवून देईल. तसेच सामाजिक मिशन पुढे नेण्यासाठी ते पुन्हा गुंतवले जातील." (सामाजिकउपक्रम,यूके) (Entrepreneurship development, २०२४)

सामाजिक उद्योजकतेमुळे होणारा सामाजिक बदल:

सामाजिक उद्योजकता क्षेत्र हे आर्थिक आणि सामाजिक विकासासाठी अधिकाधिक महत्त्वाचे आहे कारण ते रोजगार निर्मिती, नवकल्पना आणि आर्थिक समानता यासारखी सामाजिक आणि आर्थिक मूल्ये निर्माण करते.

1. **रोजगार निर्मिती -** सामाजिक उद्योजकताचे आर्थिक मूल्य म्हणजे रोजगार निर्मिती. दुसरे म्हणजे, सामाजिक उपक्रम रोजगाराच्या गैरसोयीमध्ये समाजातील घटकांना रोजगाराच्या संधी आणि नोकरीचे प्रशिक्षण देतात.

रोजगार निर्मिती सामाजिक गरजांमुळे निर्माण झालेली असते आणि याचा फायदा आर्थिकदृष्ट्या सुधा होतो.

2. **नाविन्यपूर्णता / इनोव्हेशन -** सामाजिक उपक्रम सामाजिक आणि आर्थिक विकासासाठी महत्त्वपूर्ण नवकल्पना विकसित करतात आणि त्याच्या अंमलबजावणीसाठी प्रयत्न करीत असतात. नवीन कल्पनेतून समकालीन गरजेनुरूप नवीन वस्तू आणि सेवा विकसित करतात. सामाजिक, आर्थिक आरोग्य, गरिबी, शिक्षण इत्यादींशी समस्यांना अभिनव पद्धतीने सोडविण्यासाठी प्रयत्न करित असतात.
3. **आर्थिक समनता -** आर्थिक असमानता मोठ्या प्राणावर वाढल्याने जीवनावश्यक बाबीवारती मोठ्या प्रमाणावर संकट निर्माण होते. अश्या स्थितीत सामाजिक उद्योजकता उपचार म्हणून काम करते. आर्थिक सक्षमता वाढविण्यास मदत होते.
4. **शाश्वत विकास :** स्थानिकांचे कौशल्य, शक्ती आणि गरजानाचा विचार करून सामाजिक उद्योजकता काम करते. त्यामुळे स्थानिकांचा सहभाग, गरजा, कौशल्याचा वापर येथे होतो, स्थलांतरण सारखी समस्या त्यामुळे उदभवत नाही. अनेक सामाजिक उद्योग पर्यावरणाचा विचार करून स्थानिकांना रोजगार उपलब्ध करून देतात.
5. **स्पर्धात्मकतेला प्रोत्साहन :** सामाजिक उद्योजकता सामाजिक समस्यांना निर्देशित करून आणि निव्वळ नफा-जास्तीत जास्त करण्याऐवजी त्यांच्या सामाजिक चळवळीद्वारे सतत शाश्वतता साध्य करण्याचा प्रयत्न करून अधिक न्याय समाजाला देण्यासाठी प्रयत्न करते. सामाजिक उद्योजकता नवीन स्पर्धा देते आणि त्यामुळे सुधारित उत्पादकता आणि निरोगी आर्थिक स्पर्धात्मकतेला प्रोत्साहन मिळते. हे समाजातील लोकांमध्ये आर्थिक समानता आणण्याचा प्रयत्न करते. (https://ebooks.inflibnet.ac.in/hsp15/, २०२४)

सामाजिक उद्योगामुळे पुढील संधी मिळतात.

अ. **समुदाय सामाजिक उद्योजक** : एक सामुदायिक सामाजिक उद्योजक लहान भौगोलिक प्रदेशाच्या गरजेला प्राधान्य देतो, सामान्यतः तो ज्या समुदायामध्ये राहतो. या प्रकारच्या सामाजिक उद्योजकांना त्यांच्या प्रयत्नांच्या विशिष्ट स्वरूपाबद्दल कमी चिंता असते; त्यांच्या उद्योजकतेचा मुख्य उद्देश त्यांच्या स्थानिक क्षेत्राचा फायदा हा आहे.

या प्रकारचा सामाजिक उद्योजक अनेकदा त्याच्या समुदायामध्ये मजबूत संबंध निर्माण करतो, नातेसंबंधांचा फायदा घेऊन त्याच्या गावात संसाधने वापरतात. समुदायाचे सदस्य, स्थानिक संस्था आणि समुदाय सामाजिक उद्योजक समुदायाच्या गरजा पूर्ण झाल्या आहेत आणि अर्थपूर्ण भागीदारी निर्माण केली आहेत याची खात्री करण्यासाठी एकत्र काम करतात.

ब. **ना-नफा सामाजिक उद्योजक** : ना-नफा सामाजिक उद्योजक हा सामाजिक उद्योजकांचा सामान्य प्रकार आहे. जेथे संस्थेचे एक व्यापक उद्दिष्ट असते की प्रत्येक गरजू व्यक्तीला लाभ देते. ना-नफा सामाजिक उपक्रम सहसा व्यवसायासारखेच कार्य करतात.सामाजिक उद्योग गुंतवणूक पैसे कमवण्यासाठी असण्याऐवजी, एक ना-नफा सामाजिक उद्योजक सामाजिक ध्येयासाठी शक्य तितके पैसे खर्च करण्याचा प्रयत्न करीत असतो.

क. **परिवर्तनशील सामाजिक उद्योजक** : सामाजिक उद्योजकता माद्यमातून उत्पन्नामध्ये वाढी सोबत सामाजिक परिवर्तने यायला मदत होते, तसेच नफा वाढी सोबत त्यांचे ध्येयही वाढू शकते. एक परिवर्तनशील सामाजिक उद्योजक एका उपक्रमातून विविध क्षेत्रांना फायदा मिळवून देण्याच्या कार्याचे प्रमाण वाढवतो. एखादा लहान ना-नफा सामाजिक उपक्रम म्हणून जे सुरू झाले ते अधिक बाजारातून पैसा मिळवितात, व्यापक अस्तित्वात येतात.

ख. **जागतिक सामाजिक उद्योजक** : सामाजिक उद्योजकांचे प्रयत्न सीमा किंवा भूगोलाद्वारे मर्यादित नसतात. काहीवेळा, लोक गरिबी, नैराश्य किंवा राहणीमानाचा अभाव, अ शिक्षा यासारख्या व्यापक सामाजिक संकल्पना सोडवण्याचा प्रयत्न करू शकतात.सहसा, सामाजिक उद्योजक एखाद्या विशिष्ट प्रदेशात समस्या सोडवण्याचा प्रयत्न करू शकतात. काही समस्या सहसा एखाद्या प्रदेशासाठी विशिष्ट नसतात. एका क्षेत्रात शोधलेले अनेक उपाय दुसऱ्या क्षेत्रासाठी कारणीभूत असू शकतात. (https://www-investopedia- , 2024)

ग. **व्यावसायिक संसाधने असणाऱ्या संस्था** : अश्या सामाजिक संस्था कोणत्याही अनुदान किंवा देणगीवर अवलंबून न राहता वस्तू व सेवांची बाजारात विक्री करून उत्पन्न मिळवितात. या द्वारे सामजिक उद्योगाला चालविले जाते.

च. **सामाजिक फर्म** : या प्रकारातील संस्था श्रम बाजारातील वंचित असणार्यांसाठी रोजगार निर्मितीचे काम करीत असतात.

छ. **सहकारी संस्था** : या सामाजिक संस्था संयुक्त मालकीच्या उपक्रमाद्वारे चालविल्या जातात. सामाजिक गरजा पूर्ण करण्यासाठी लोकांची संघटना म्हणून काम करीत असतात. सहकारी संस्था विशिष्ट उद्देशाने काम करीत असतात. ज्या सेवा संस्था द्वारे दिल्या जाते त्यातून सर्वांचा फायदा होतो.

ज. **फेअरट्रेड** : विकसनशील देश्यातील मालाला चांगला भाव मिळावा म्हणून काम करणारी संघटना काम करते. तसेच पर्यावरणीय आणि सामाजिक मानांकनाचे समर्थन करते.

झ. **मायक्रोफायनन्स** : बँकिंग आणि इतर संबंधित सेवांमध्ये प्राधान्य नसलेल्या उद्योजक आणि लहान व्यवसायासाठी आर्थिक सेवा येथे दिल्या जाते. या मध्ये वैक्तिक आणि समूहात सुद्धा आर्थिक व्यवहार केल्या जातात. उदा. महाराष्ट्र आणि भारतातिल बऱ्याच प्रदेशात मायाक्रोफायानांस मार्फत आर्थिक व्यवहार चालतात. प्रमुख्यामे महिला बचत गट, पुरुष बचत गट तसेच वैक्तिक गरजा पूर्ण केल्या जातात.

त्र. **क्रेडीट युनियन** : क्रेडीट युनियन द्वारे लोकांना वेळेत आर्थिक गरजा भागविण्याचे काम केल्या जाते. सामुदाईक पातळीवर सुद्धा क्रेडीट युनियन काम करीत असतात. (futurelearn.com, 2024)

निष्कर्ष :

सामाजिक उद्योजकता ही काळाची गरज आहे. सामाजिक आणि आर्थिक परिवर्तनाची संधी सामाजिक उद्योजकता द्वारे निर्माण होत आहे. सामाजिक बदल हा समाजातील घटकांकडून होत असेल्याने शाश्वात विकास मॉडेल्स तयार होत आहे. आर्थिक गरजा भागविणे, रोजगार निर्मिती, न नफा तत्वावर काम कारणे इत्यादीसाठी सामाजिक उद्योग काम करतात. विशेष म्हणजे आपल्या गरजा भागून पुढील व्यवसाय वाढविण्याचे काम केल्या जाते. एकंदरीत सामाजिक उद्योगाचा सामाजिक आणि आर्थिक बदलामध्ये मोठा हिस्सा असू शकतो.

References :

- Entrepreneurship development . (२०२४ , ५ १७). Retrieved from Entrepreneurship development : Entrepreneurship development
- Entrepreneurship development. (२०२४ , ०५ ०८). Retrieved from Entrepreneurship

development

- futurelearn.com. (2024, 5 9). Retrieved from futurelearn.com
- https://ebooks.inflibnet.ac.in/hsp15/. (२०२४, ५ ५). Retrieved from https://ebooks.inflibnet.ac.in/hsp15/
- https://www-investopedia- . (2024, 05 07). Retrieved from https://www-investopedia- : https://www-investopedia-
- https://www-investopedia- . (2024). Retrieved from https://www-investopedia- : https://www-investopedia-
- managementstudyguide.com. (२०२४, ५ २०). Retrieved from https://www.managementstudyguide.com: https://www.managementstudyguide.com/what-is-social-entrepreneurship-and-why-the-world-needs-more-social-entrepreneurs.htm 04/05/2024